

## Oguz – besenyő háborúk a VIII–IX. században\*

Az oguz és besenyő törzsek között a VIII–IX. század folyamán több alkalommal is háborús konfliktusokat valószínűsít a kutatás, azonban ezeknek számát, idejét és helyét illetően nincs közmegegyezés a hiányos és eltérően értékelhető kútfők értesítései miatt. A kérdés vizsgálata így önmagában is érdeklődésre tarthat számot, de annak esedleges magyar vonatkozásai tovább fokozzák a vizsgálat létjogosultságát. A honfoglalást megelőző korai magyar történet ismeretéhez ugyanis meghatározó részben járul hozzá a magyar–besenyő kapcsolatok kutatása, főleg ami a két nép között lezajlott háborúkat illeti – ezek számát, idejét és helyét sem egyöntetűen ítéli meg a szakirodalom. Mivel a három nép egymás közelében élt a magyar honfoglalást megelőző időszakban, könnyen lehet, hogy egyik esemény befolyásolta a további történéseket, azoknak egyfajta előzményének tekinthető. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy mennyi, tényszerűen adatolható fegyveres összecsapás lehetett a besenyők és az oguzok között a két század során, és azok hol és mikor történhettek meg. A terjedelmi korlátok miatt a dolgozatban a magyar–besenyő harcok kérdéskörét nem érintem, elsősorban az annak kutatásához szükséges steppei háttér ismeretéhez igyekszem hozzájárulni.

### Nyugat–Belső-Ázsia történeti-földrajzi képe a VIII–IX. században

A Türk Kaganátus bukásával új politikai helyzet alakult ki az egykori birodalmi területen: a térség új nagyhatalma az Ujgur Kaganátus lett.<sup>1</sup> Az ujgurok azonban csak az egykori türk impérium keleti felét tudták uralmuk alatt egyesíteni,<sup>2</sup> a nyugati területek feletti valós fennhatóság igényét felváltotta a talaszi csatában<sup>3</sup> (751) alulmaradó és a 750-es években számos fronton védekezésre kényszerülő Kínai Birodalom felé való fordulás. Az ujgur kagán belátva, hogy az egykori Türk Kaganátus nyugati részén a VIII. század második felében létrejövő új nomád szerveződések felé nem képes hatalmát kiterjeszteni, megelégedett annak jelképes gyakorlásával. Ennek kifejeződéseként az ujgur birodalom bukásáig (840) sem a karluk, sem az oguz (sem a későbbiekben felemelkedő kimek) uralkodók (akik a jabgu címet viselték) nem vették fel a kagáni titulust, ezzel is jelezve: a

\* Jelen írás részletesebb steppetörténeti háttérrel és jegyzetapparátussal, valamint egyéb súlypontokkal a kolozsvári „Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből” c. periodikában fog megjelenni.

<sup>1</sup> GOLDEN 1992, 158, 169; VÁSÁRY 2003, 79; 85.

<sup>2</sup> GOLDEN 1992, 158; VÁSÁRY 2003, 85–86. Az ujgur területek nyugati határát 747 körül az egyik kínai dinasztikus évkönyv, a Hszin Tang-su az Altaj hegységgel azonosította (KLYASHTORNY 1982, 347). Ehhez hasonlóan a Tariat felirat [Ny 2] sorai szerint 751/752-ben (a Sárkány évében) az ujgur kagán kijelölte birodalma határait, amelyet nyugatra az Altaj fennsík nyugati vége képviselt [Ny 5] (BERTA 2004, 262–263).

<sup>3</sup> A Talasz melletti csatában a szövetséges arab-tibeti seregek vereséget mértek a kínai császári erőkre. Az ütközet gyakorlatilag meghúzta a kínai és az iszlám civilizáció közötti földrajzi és kulturális határt, melynek következtében Turkesztán kikerült a VII. század elejétől terjeszkedő Kína befolyása alól (GIBB 1970, 96–98; GROUSSET 1970, 93–103, 114–120; VÁSÁRY 2003, 86).

steppei világnak egyetlen legitim „főfejedelme” van – az ujjur kagán.<sup>4</sup> Gyakorlatilag azonban az Ujjur Kaganátus befolyási övezetének nyugati határa a Felső-Irtis–Altaj–Tien-san vonalon megállapodott.<sup>5</sup>

A karlukok az ujjurok nyomása elől nyugati türk területekre vonultak, kisebb csoportjaik pedig – vállalva az ujjur főiséget – helyben maradtak a Hangáj-hegység környékén.<sup>6</sup> A karlukok nyugati irányú elmozdulását jól nyomon követhetjük: törzseiket 746-ban már a nyugati türk törzsszövetség területén, illetve azokkal szövetségben említik az ujjur rovásfeliratok.<sup>7</sup> S bár 747-re a karlukok meghódoltak az ujjur kagánnak,<sup>8</sup> de 751 júliusában már az arab hadak mellett harcoltak a Talasz menti csatában a kínaiak ellen<sup>9</sup> (tehát a területen való jelenlétük egyértelmű). A 750-es években folyamatos harcokról van tudomásunk a karlukok és az ujjurok között, de a 760-as évekre a karlukok véglegesen birtokba vették a nyugati türkők földjeit, valamint a két legfontosabb nyugati türk várost, Szujábot és a Talasz folyó menti Tarazt<sup>10</sup> – ezzel a Balhastól délnyugatra eső területek a Csü folyásvidékén a formálódó Karluk Birodalom központi részeivé váltak. 766-ra meghódoltak a karlukoknak a terület addigi urai, a Balhas-tótól délre élő és a nyugati türköket vezető türgesek is.<sup>11</sup>

A kimekek eredeti szállásterületei a türk és az ujjur impérium észak-északnyugati határvidékén túl terültek el. Kumekov – a téma monográfusa – szerint a kimekek a nyugati türk birodalom népei közé tartoztak és eredeti, az Altajtól északra eső, Irtis menti szállásterületeikről<sup>12</sup> az ujjur expanzió kifulladásá után, a VIII. század második felében és a

<sup>4</sup> HATHÁZI 2005, 12.

<sup>5</sup> VÁSÁRY 2003, 85. Golden ezt Mongólia és Kelet-Turkesztán koordinátájában adta meg (GOLDEN 1992, 161).

<sup>6</sup> BOSWORTH 1990, 658; GOLDEN 1992, 196; VÁSÁRY 2003, 108.

<sup>7</sup> Vö. Tariat [D 3–4] és a SU [É 11] feliratok közlését (BERTA 2004, 259–260; 303).

<sup>8</sup> Vö. SU [É 11] (BERTA 2004, 303).

<sup>9</sup> VÁSÁRY 2003, 104; 107. A karlukok a talaszi ütközetben eredetileg a kínai erők mellett sorakoztak fel, de a csata során átpártoltak az arabokhoz. A kínaiak az arab–karluk harapófogóba kerülve vereséget szenvedtek (GIBB 1970, 96; GOLDEN 1992, 196).

<sup>10</sup> CHAVANNES 1903, 86; 4. jegyzet; PRITSAK 1951, 275; ECSÉDY 1980, 29; 37; MOLNÁR 1993, 20; VÁSÁRY 2003, 108; BERTA 2004, 312.

<sup>11</sup> PRITSAK 1951, 277–278; GOLDEN 1990b, 349–350; GOLDEN 1992, 196; VÁSÁRY 2003, 108. A később alkotó, de a korszakra pontos adatokat fenntartó Marvazi is azt írta, hogy a karlukok régebben a tokuz-oguzok (azaz az ujjurok) alattvalói voltak, de később fellázadtak ellenük és a t.r.k.s (\*türges) területekre vándoroltak, melyet megtámadtak és megszereztek (MINORSKY 1942, 31). Ide tartozik, hogy Senga felhívta rá a figyelmet: nem tud olyan forrásadról, amely konkrétan ehhez a dátumhoz kötné a szóban forgó fejleményeket (SENGA 1992, 515; 35. jegyzet).

<sup>12</sup> Senga Toru nem osztotta Kumekov véleményét a kimekek korai szállásterületét illetően (SENGA 1997, 175). Az szerinte nem az Altajtól északra eső, Irtis menti vidékeken kereshető, hanem a Nyugat-szibériai-alföld mocsaras vidékeitől délre eső, az Ob és Irtis övezte területen, nagyjából a Kulunda-alföldön, benyomulva nyugatra a Tarka lovak országának területére a VII. század végén. Itt csatlakoztak a kimekekhez a VIII. század közepén a tatárok, kipcsakok, stb. (SENGA 1997, 183). A XI. században Gardízi – aki a Gaznevidák udvarában működött – is írt a kimekekről. Tudósítása szerint a kimekek törzsszövetsége kezdetben hét törzsből (vagy nemzetségből) állt össze az Irtis vidékén (MARTINEZ 1982, 120). Hogy a „kezdetben” kitétel milyen időszakra vonatkozik, bizonytalan, de ha eltérés mutatkozik is a „legkorábbi” kimek szállásterület földrajzi helyzetének megítélésében, az a VIII–IX. századra vonatkozó ismereteinket – itt és most – nem befolyásolja.

IX. század elején két irányba vándoroltak. Az egyik csoport dél–délnyugat felé, a Tarbagataj és a Nyugat-Altaj vidékére vonult, majd a IX. század elején a Hétfolyó vidékének északkeleti területeit is elfoglalta. A másik csoport – a kipcsakok – szintén a VIII. század második felében indult nyugatra–északnyugatra a Dél-Ural felé.<sup>13</sup> Más vélemények szerint a kimekek terjeszkedése csak az ujugrok bukása után vehette kezdetét. Mindenesetre a kimek törzsszövetség a IX. század közepére a Nyugat-szibériai-alföld domináns hatalmává vált.<sup>14</sup>

A karlukok és kimekek területei az Ujgur Kaganátus nyugati végvidékén gyakorlatilag elvágták az oguzok és a besenyők földjeit az ujugroktól. Nem volt ez azonban mindig így. Az oguzok esetében pontosan tudjuk rögzíteni nyugati irányú vándorlásuk kezdetét és biztos jelenlétüket új szállásterületükön. A Sine-uszu feliratban maradt nyoma annak, hogy a *Nyolc oguz*nak nevezett, ujugrok nélküli oguz törzsek<sup>15</sup> 748-ban, az első ujugur kagán halála után fellázadtak. Ezt a megmozdulást a második ujugur kagán 749-re leverte.<sup>16</sup> Az oguzok elszakadása azonban folytatódott. A Tez feliratról arról értesülünk, hogy az ujugur kagán alávetett népei megpróbálták elszakadni uralma alól.<sup>17</sup> Ez az információ kiegészíthető a Tariat feliraton szereplő információkkal, amelyben felsorolásra kerülnek a menekülő népek – köztük az oguz törzsek.<sup>18</sup> Róna-Tas szerint a feliratokban a felsorolt népek korai vándorlásáról van szó.<sup>19</sup> A Sine-uszu feliratban is szó esik az oguz törzsekről, amely „ismét nem alkalmazkodván ellenséges lett” (752), és talán ezzel függ össze a Tariat felirat egyik passzusának információja, mely szerint az oguzokat hódoltatták az ujugrok.<sup>20</sup> Az ujugrok vezette tokuz-oguz törzsszövetségből tehát a VIII. század közepére a törzsek egy része kivált, és nyugati irányba, az Aral és a Szir-darja vidékére vonult. Erről a kelet–nyugat irányú vándorlásról tudósít Ibn al-Aszír – aki régi, horászáni tradíciókat is ismert, s felhasznált művében – a XIII. század elejéről; munkájában az oguzok *guz* néven tűnnek fel. Ibn al-Aszír azt írja, hogy az oguzok elhagyták korábbi területeiket,<sup>21</sup> és al-Mahdí kalifa idejében (775–785) települtek le

<sup>13</sup> KUMEKOV 1972, 53–58; 113–114. Vö. GOLDEN 1992, 203; SENG 1997, 175.

<sup>14</sup> PRITSAK 1982, 333. Vö. GOLDEN 1992, 202. Ez azonban aligha lehetséges, legalábbis az ujugur hatalom második felét tekintve. Támim ibn Bahr, aki 821-ben járt az ujugur kagán nyugati fővárosában megemlékezik a kimekek „királyáról” és földjükről is, mint ami „balra” – azaz északra – fekszik a kagáni várostól (MINORSKY 1948, 283–284). A Hudúd al-Álam kagánnak nevezi a kimek uralkodót (MINORSKY 1937, 100). Vö. GOLDEN 1992, 204. Ezt néhány évvel megelőzően, 817-ben egy muszlim forrásban (Al-Mamún, abbaszida kalifa [813–833] egy levelében) a kimekek – az ujugrok mellett – a népek és országok felsorolásánál szerepelnek. Vö. SENG 1997, 191.

<sup>15</sup> SU [K 1] (BERTA 2004, 303). Vö. HAMILTON 1962, 29.

<sup>16</sup> SU [K 2–7] (BERTA 2004, 303–306).

<sup>17</sup> Tez felirat [É 2–3] (BERTA 2004, 238–239 és 141. jegyzet).

<sup>18</sup> Tariat felirat [K 2]: „A Kadir (?Akadir), Kaszar, Ebdí, Berszil, Jatiz (?Jataz), Oguz [törzsek]...” (BERTA 2004, 257). Vö. KLYASHTORNY 1982, 345. Ezzel párhuzamos a Tez felirat [É 3] (BERTA 2004, 239; 142. jegyzet).

<sup>19</sup> RÓNA-TAS 1983, 129. Éppen ezért furcsa, hogy Róna-Tas András akadémiai székfoglalójának kiadott, írásos formájában azt írta, hogy „(...) Az Ujgur Birodalom összeomlása, 840 után egy részük nyugatra távozott, ahol később guz és úz néven is szerepelnek” (RÓNA-TAS 1999, 11), ezzel azt a képzetet keltve, hogy az oguzok csak az ujugrok bukása után foglalták el közép-ázsiai területeiket.

<sup>20</sup> SU [K 10] és Tariat [É 1] (BERTA 2004, 307, 265).

<sup>21</sup> Jól mutatja a korábbi oguz szállásterület belső-ázsiai voltát a Tariat felirat [D 3]-ban olvasható adat – itt van megemlítve az ujugrok által 745-ben hódoltatott Igdír törzs neve (BERTA 2004,

Transzoxániába, ahol hamarosan áttértek az iszlámra.<sup>22</sup> Az uigur befolyás alól nyugatra húzódó oguzok követték az ugyancsak elszakadó karluk törzseket és azok új, a Balhastól délre eső szállásterületétől nyugatabbra hoztak létre törzsszövetséget az Araltó vidékén, a Kazak-steppe területén.<sup>23</sup> Ennek útiránya viszont nem egyértelmű. Az oguz eredetlegendára épülő elképzelések úgy vélekednek, hogy az oguzok döntő többségének szállásterülete az elszakadás idején a Hétfolyó körzetében volt, mert a hagyomány úgy tudja, hogy vezéri központjuk az Iszik-köl partján terült el és összecsapások folytak az oguzok vezére és fia, Oguz kán között, aki hosszas harcok után elfoglalta apja földjeit Talasz vidékén. Terjeszkedésük tovább folytatódott nyugatra és megjelentek Transzoxánia és Horezm határán, ahonnan egészen a Volgáig nyomultak előre.<sup>24</sup> Mindez történetileg úgy rekonstruálható, hogy a Hétfolyó vidékére vándorló karlukok birtokba vették az itteni oguz területeket, akik kénytelenek voltak a karlukok elől nyugat felé vándorolni. Ez néhány évtized alatt megtörténhetett, mert a IX. század elején már említik a források az oguzokat Horászán határán.<sup>25</sup> Rovásírásos és kínai forrásaink azonban egyértelműen a mai Mongólia területén jelzik az oguzokat már a VII. század első harmadától kezdve, így szerintünk megalapozottabb az a vélekedés, hogy azok útja a karlukokéhoz képest egy északabbi zónában folyhatott le – lévén adataink világossá teszik, hogy az uiguroktól való elszakadás idején nem a karlukok követték az oguzokat, hanem fordítva. Közöttük viszont nem tudunk harcokról ebben az időszakban – csak az uigurok elleni küzdelmeik ismertek. Vándorlásuk a Dzsungáriai kapun keresztül a Nyugat-szibériai-alföld déli sávjában történhetett, északról kerülve a karlukok új érdekszféráját. Azt viszont nem lehet kizárni, hogy a történeti hagyomány olyan, később oguz törzsekként megszerveződő néprészek emlékezetéhez köthető, akik már a VIII. századot megelőzően is az Altáj és a Tien-san régiójában éltek.<sup>26</sup>

---

259), amely Kásgarinál a 14. oguz törzs (LIGETI 1986, 380; GOLDEN 1992, 208). 745-ben az uigurok még csak Belső-Ázsiában szilárdították meg hatalmukat.

<sup>22</sup> PRITSÁK 1952, 284; PRITSÁK 1953, 402; GOLDEN 1972, 54. „Egy horászáni történetíró a következő megállapításokat teszi az oguzokról: «Ez a törzs az eredeti lakóhelyéről elvándorolt, al-Mahdí idején, Transzoxánia területére. Ezek később muszlimok lettek»” (Idézi: PRITSÁK 1953, 402; GOLDEN 1972, 54; GOLDEN 1990b, 351; GOLDEN 1992, 206; VÁSÁRY 2003, 112).

<sup>23</sup> GOLDEN 1972, 51. L. még: GOLDEN 1990b, 361; VÁSÁRY 2003, 112.

<sup>24</sup> Vö. BARTHOLD 1956, 87; AGAJANOV 1998, 61.

<sup>25</sup> AGADŽANOV 1969, 127–128; AGAJANOV 1998, 62.

<sup>26</sup> GOLDEN 2000, 556. Golden egy másik munkájában az oguz tradícióban fenn maradt oguzbesenyő harcokról tett említést (GOLDEN 1992, 207) és – mások mellett – szintén Agadžanov véleményére hivatkozik (AGADŽANOV 1969, 131–132). A folklorisztikai anyagok történeti hasznosíthatóságát nem vitatva mégis utalnom kell rá, hogy amennyiben azok igazolhatóak, akkor nem a Hétfolyó tágabb vidékén zajlottak le. Ezen a vidéken ugyanis nem voltak a VIII. században sem oguzok, sem besenyők.

## Oguz – besenyő háborúk a VIII–IX. században

Az „első”, forrásban is megjelenő összecsapást az oguzok és besenyők között a VIII. század második felére, illetve a IX. század elejére keltezték; és a Szir-darja – Aral régióba helyezték a kutatásban. A kronológia és a lokalizáció alapját két forrásrészlet értesítése, az ezekből nyert következtetések illetve az ezzel párhuzamba állított további adatok kombinációja jelentette. Az egyik kútfő – amely egyben az első, biztosan a besenyőkre vonatkozó értesítés – a tibeti nyelvre fordított ún. „Hor-jelentés”.<sup>27</sup> A forrásban olyan népekkel vannak egymás szomszédságában említve, amelyek földrajzi elhelyezkedése nem volt egyértelműen tisztázva az irodalomban. Így csak annyi volt biztos, hogy a besenyők „háborúskodnak a horokkal”. A másik forrásunk a DAI 37. és 38. fejezete, amelyben Bīrbanszületett Konstantin megemlíti, hogy a besenyők törzsei közül hármat kangarnak neveztek, „*mint akik a többieknél vitézebbek és nemesebbek; mert ezt jelenti a kangar elnevezés*” – ennek megfelelően pedig a kangar név náluk „*a nemes származás és vitézség értelmében volt használatos*”.<sup>28</sup> Mivel a kangar nevet számos hasonló hangalakú földrajzi – vagy földrajzi objektumhoz kapcsolható – névvel egyeztetették,<sup>29</sup> és a DAI alapján a kangarokat a besenyőkkel (vagy azok egy részével) hozták összefüggésbe, azok korabeli szállásterületét a Szir-darja középső folyásvidékének környékére, tágabban a Szir-darja – Aral régiójába helyezték, amit erősített egy korai kínai adat besenyőkre való vonatkoztatása is.<sup>30</sup> Mivel pedig az oguzok éppen erre a területre vándoroltak keletebből a VIII. század második felének közepe táján, logikus volt feltételezni, hogy a besenyők az oguzokkal háborúskodtak, azaz a tibeti kútfő az oguzokat jelöli a hor névvel. Így állt

<sup>27</sup> A besenyőket említő részletet magyar fordításban hozza Senga Toru (SENGA 1992, 504; SENGGA 1996, 41). A tibeti forrás vonatkozó passzusának francia kiadásához vö. BACOT 1956, 147–148. A szöveg keletkezését a szöveg kiadója, Jacques Bacot 787–848 közé helyezte (BACOT 1956, 139–140), Senga Toru – Moriyasu Takao vizsgálataira hivatkozva – pedig azt írta, hogy az eredeti jelentés VIII. század közepe körüli állapotokat ad vissza, tibeti fordítása pedig a VIII. század végén vagy a IX. század elején keletkezhetett (SENGA 1992, 506).

<sup>28</sup> DAI 171.

<sup>29</sup> Így pl. Kangkü ország, a kengeresz „nép”, vagy Kankar, mint a Szir-darja egy szakaszának a neve is egyeztetésre került. Ezek az azonosítások Marquart munkájában tűnnek fel először a kutatásban és mind a Szir-darja – Aral vidékével hozhatók kapcsolatba. Vö. MARQUART 1898, 10–11; MARQUART 1914, 26, 35, 99, 168.

<sup>30</sup> A lokalizálás helyességét erősítette a Szuj-su nevű kínai dinasztikus évkönyv egy adata, amelyet kapcsolatba hoztak a besenyőkkel. Forrásunk fontos adatokat közöl az I. Türk Kaganátus fő ellenfelei, a tie-lők törzsek földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban. A Kr. u. 600 körülre keltezhető leírás a tie-lők legnyugatibb, Bizánctól keletre élő ágáról is tartott fenn információkat. S bár forrásunk felsorolja az ide tartozó törzseket, de a 11 piktogramból álló jelsor (*ngen k'iu a lan pei žu kiu li fu uu hun*) nincs központosva, melynek következtében az egyetlen alán kivételével egy név sem azonosítható megnyugtatóan. Igen jól rámutat erre az olvasatok színes tablója: az eddigiek során felmerült már az elemek azonosítása terén kaukázusi avar, onogur, bulgár, vogul, uigur, baskír javaslat is – éppen annak függvényében, hogy ki hogyan olvasta el a nem elválasztott kínai írásjegyeket (LIGETI 1986, 159). Felvetették, hogy az esetlegesen harmadik törzsnévként értelmezhető pej-zsu olvasat esetleg összefüggésbe hozható a besenyők nevével (PELLIOT 1949, 226, 1. jegyzet), s ez az álláspont jó ideig hatott a kutatásra (PRITSAG 1975, 211), de később Ligeti Lajos az egyeztetést „védhetetlen ötletnek” minősítette (LIGETI 1986, 160; 334). Hozza a felsorolást LIU 1958 I, 128, követi Pelliot véleményét KLJAŠTORNYJ 1964, 177.

össze az a teória, amely szerint a „szir-darjai őshazából” az oguzok üzték el a besenyőket valamikor a VIII. század utolsó negyede körüli időben.<sup>31</sup>

A gondolatmenettel azonban számos probléma van. A besenyőkre vonatkoztatott pej-zsu névről eddig nem sikerült bizonyítani, hogy a besenyőket jelölné – sőt, mint láthattuk, már maga az olvasat helyessége is kérdéses. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy mivel a kangarokkal kapcsolatba hozott egyéb, hangalakilag hasonló nevek a Szir-darja tágabb vidékére mutatnak, ez igazolná vissza a kínai névalak besenyő azonosítását. Azaz: kérdéses történeti összefüggésű adatokkal támogatták meg az egyébként bizonyítatlan jelentésű nevet.

Ugyanígy problémás a besenyők korai története szempontjából az egyedül a DAI adatára épülő besenyő–kangar megfeleltetés, nem kevésbé a kangarok földrajzi lokalizálását axiómává merevítő, ahhoz hangalakilag hasonló, de a történeti összefüggéseket mellőző nevek kérdésköre. Senga Toru alapos elemzéssel bizonyította, hogy a kangar név a DAI-ban jelző és nem népnévi értelmű,<sup>32</sup> így nincs szükség arra a feltételezésre sem, hogy a besenyőkhöz vándorlásuk során csatlakozott egy kangar nevet viselő csoport. Következésképpen hiába is keressük a vele kapcsolatba hozható nevek alapján azok és így a besenyők földrajzi helyét. Ráadásul ezek az elnevezések, mint párhuzamok legalábbis kétségesek. Senga figyelmeztetett, hogy a kängäräs név kangarral való azonosítása nemcsak hangtani nehézségekbe ütközik, hanem a miatt is valószínűtlen, hogy a kängäräs vélhetően földrajzi elnevezés, és nem etnonímaként szerepel a feliratokban.<sup>33</sup> Valóban – a Köl Tegin és a Tez felirat is földrajzi névként értelmezi a nevet: „[A türges köznép] *Kengeres* (?) felé ment...”, továbbá „Az a népem *Kengkeres*-nél (*Kengkeres*-től...)” [...] <sup>34</sup> Ide tartozik még, hogy a vele egyeztetett Kangkü (K’ang-chü) mint önálló ország csak a IV. századig létezett,<sup>35</sup> a Czeplédy által hivatkozott szír névalakok pedig minden bizonnyal az onogurokra vonatkoznak.<sup>37</sup>

Amennyiben viszont az ezekre épülő elméletek elesnek, csak a tibeti nyelvű forrás adatai maradnak kiindulási pontnak. Senga Toru a T’ung-tien nevű kínai nyelvű munkában további olyan adatokat talált, amelyek ugyan nem említik a besenyőket, de tovább árnyalják a Hor-jelentésben leírtakat, azokhoz újabb földrajzi támpontokat szolgáltatva.<sup>38</sup> A két kútfő párhuzamos helyeinek és a kiegészítő adatoknak a vizsgálatából leoszűrhető, hogy az elősorolt törzsek rekonstruált szállásterületeinek függvényében a besenyők legelői a Tarbagatajtól északra, az Irtis felső folyásánál voltak a VIII. század

<sup>31</sup> KLJAŠTORNYJ 1964, 161–179, különösen 161–165, 177–179; GOLDEN 1972, 58; PRITSK 1975, 211–214; GOLDEN 1990a, 271–272; GOLDEN 1992, 264–265; VÁSÁRY 2003, 151; SÁNDOR 2011, 288. Már itt érdemes jelezni: nem hogy az egész korai besenyő történet egészére nézve, de még első fázisának megítélésére is jellemző a teljes bizonytalanság – egymásnak ellentmondó nézetek váltják egymást a besenyők szállásterületét, elvándorlásának idejét és célállomását tekintve.

<sup>32</sup> SENG 1992, 506. Utalt erre már Czeplédy is, párhuzamba állítva a kangarok „nemességére és vitézségére” használt szavakat a Levedi előkelő származásának leírásához használt jelzőkkel (CZEPLÉDY 1954, 39).

<sup>33</sup> SENG 1992, 514; 15. jegyzet.

<sup>34</sup> KT [K 39] és Tez [É 4] (BERTA 2004, 198, 239).

<sup>35</sup> CZEPLÉDY 1969, 17.

<sup>36</sup> SENG 1992, 514, 15. jegyzet.

<sup>37</sup> BARTHA 1984, 519; HARMATTA 1995, 348; VÖRÖS 2005, 239.

<sup>38</sup> SENG 1996.

közepe körüli időkben, az Ujgur Kaganátus északi, északnyugati hatalmi területeinek szomszédságában.<sup>39</sup> Mivel a DAI adataiból tudjuk, hogy a besenyők a IX. század vége előtt már a Volga- Ural régiójában éltek, és ezt megerősítik a muszlim szerzők leírásai is,<sup>40</sup> megalapozott, hogy a besenyők a Felső-Irtis menti szállásterületüket a hor-okkal folytatott háborúk miatt hagyhatták el. Nem részletezve az eddigi véleményeket, most csak az oguz azonosítás lehetőségét vizsgáljuk meg.

Az biztosnak tűnik, hogy mivel okafogyott a besenyők szir-darjai lokalizációja, a horok oguz azonosítása is megalapozatlan – legalábbis az eddigi megokolások tekintetében. Történeti és földrajzi megközelítésből azonban a megfélemtetés számításba vehető a besenyők nyugatabbra való vándorlásának előidézésében. Az oguz törzsek egy jelentős hányada, kiszakadva az ujgurok vezette tokuz-oguz törzsszövetségből, valamivel a karlukok után indulhatott nyugatra – azaz a 740-es évek végén, de azok útvonalától egy északabbi irányt követhettek. Ugyanis, ha az oguz törzsek nyugati migrációja a karlukokét követte, viszont azoktól nyugatabbra eső területeket foglaltak el, ellenben nem tudunk olyan ütközetekről, amelyek a két törzscsoport között zajlott le a VIII. század második felében; akkor azt kell feltételeznünk, hogy az oguzok nem a már karluk kézben lévő területeken át, hanem attól északabbra vonulva érkezhettek meg az Aral menti steppékre.<sup>41</sup> Ez földrajzilag a Balhas-tó felett, a Nyugat-szibériai-alföld déli részén keresztül képzelhető el, és érinthette a besenyők VIII. század közepi szállásterületét az Irtis felső folyásánál, ami időben elvileg megelőzte az ujgurok terjeszkedését, lévén éppen előlük menekültek. Az sem mellékes körülmény (bár semmiképpen sem perdöntő), hogy az ujgur feliratok megemlékeznek Baján-csor karlukok ellen viselt harcairól, tudnak az oguz elszakadásról, számos nép hódoltatásáról említést tesznek, de a besenyők elleni fellépésről nem szólnak. Ugyancsak említésre méltó, hogy a „tarkalovúak népet” jelölő Ala-jontlu név később oguz törzsnévként jelenik meg.<sup>42</sup> Lehet, hogy ez csak későbbi fejlemény lenyomata, de nem zárható ki, hogy ez az oguzok vándorlásának az útirányára is utal, márpedig a tarkalovúak a besenyők nyugati szomszédai voltak,<sup>43</sup> azaz a besenyők területe éppen az elmozduló oguzok és az Ala-jontlu-k közé ékelődött; tehát ezt megelőzően az oguz migráció nehézség nélkül elérhette a besenyők földjét is.

<sup>39</sup> SENGÁ 1992, 508. Vö. VÖRÖS 2005, 237; ZIMONYI 2005, 59.

<sup>40</sup> Így tájékoztat például az Ural-vidéki besenyő maradványról Ibn Fadlán (SIMON 2007, 42, 43, 167. jegyzet), de ismeri a korábbi szállásterületükön maradt és az oguzok hatalma alá került besenyőket a Hudúd al-Álam is, hiszen a „kazár-besenyők” (MINORSKY 1937, 160) mellett tud a „turk-besenyők”-ről is (MINORSKY 1937, 101). Általánosságban l. MINORSKY 1937, 83. Vö. még HKÍF 41, 43; GÖCKENJAN – ZIMONYI 2001, 207–208, 215. A perzsa forrás adata 980 körüli időre vonatkozik (ZIMONYI 2005, 60). A XI. században író Kásgári az oguzok 19. törzseként (bāčānā/ bečēnēk – későbbi másolójánál a 14. törzs) ismeri az Ural-vidéken maradt besenyőket. Vö. LIGETI 1986, 381; GOLDEN 1992, 208. Tudnak a besenyők kettészakadásáról a későbbi szerzők is, így pl. al-Isztahri vagy Ibn Haukal, az al-Balhi-hagyomány képviselői. Náluk azt olvashatjuk, hogy a besenyők törzsei a kazárok és a Róm (Bizánc) között elterülő steppén telepedtek meg. „Tartózkodási helyük nem régóta képezi szállásukat, ezt ugyanis megrohanták, és azon elhatalmasodtak” (KMOSKÓ 2000, 18, 60). Ez világos utalás arra, hogy a besenyőket kiűzték eredeti földjeikről (az oguzok – KKA) Vö. ZIMONYI 1990, 167–168.

<sup>41</sup> Ugyanennek szükségyszerűségét hangsúlyozta a besenyők elvándorlásának útiránya kapcsán Sengá Toru (SENGÁ 1992, 510).

<sup>42</sup> A felsorolásban Kásgárinál a 17, későbbi másolójánál a 19. törzs (LIGETI 1986, 380). Vö. GOLDEN 1992, 208.

<sup>43</sup> SENGÁ 1992, 508; SENGÁ 1993, 328; SENGÁ 1996, 42–43.

Amennyiben az elmondottak állnak, úgy ezek megtörténte minden bizonnyal Bajan-csor uralkodásának idejére keltezhető, azaz hozzávetőlegesen a 750-es évekre. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a forrás szövegének belső logikája szerint a hor megnevezés elsősorban az ujugurokra vonatkozhat,<sup>44</sup> a terjeszkedő ujugur hatalom pedig könnyen háborúba keveredhetett a szomszédos besenyőkkel. Magunk tehát úgy látjuk, hogy egy VIII. század közepe körüli oguz–besenyő háború lehetősége ugyan mérlegelendő, de egyelőre nem bizonyítható. A „második” oguz–besenyő háborúként magyarázott esemény alapvetően csak időrendi megfontolások miatt lett így besorolva. A szakirodalomban napvilágot láttak olyan vélemények, melyek szerint a besenyők a IX. század első felében a Szir-darja – tágabban értelmezett – vidékéről kerültek a DAI által ismert területükre, aminek hátterében egy oguz–karluk–kimék katonai koalíció támadása állhatott. A felfogás szerint tehát a besenyők hor-okkal folytatott harcai nem jártak szállásváltással, az csak később történt meg. Mindez egy Maszúdihoz köthető passzuson nyugszik, amely így hangzik.

*„A burgár s a nomád törökök al-Walandariya nevű fajtái, akiknek neve a rómaiak a Kelettel szomszédos legszélső végének Walandar néven ismert városával függ össze – ide tartoznak: Bağanák, Yağni, Bağgird, Nükabarda. Ennek az öt themának legnagyobb része fölött háromszázhusz<sup>45</sup> után elhatalmasodtak, és ott útve fel sátraikat a Konstantinápoly felől Róma felé vezető utat elállták – ez (az út) mintegy negyven napi út távolságot tesz ki –, s az ottani megművelt területek legnagyobb részét elpusztították. Portyázásaik egészen Konstantinápolyig értek, úgy hogy jelenleg Konstantinápoly és Róma között az összeköttetés a tengeri utat kivéve megszakadt. A kettő között, a Konstantinápoly közelében elterülő megművelt vidék sok napi járásra terjedt ki. „Az ismeretek fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvé”-ben<sup>46</sup> említettük, mi volt az oka annak, hogy a törökök e négy fajtája (181) Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Gusztya, a Harlubyja, a Kimáktya között a Gurgán-tó (Aral-tó) mentén”<sup>47</sup>*

A kutatás abban többnyire megegyezett, hogy a forrásban említett katonai szövetség elűzte a besenyőket szállásaikról. Afelől viszont már közel sincs egyetértés, hogy ez pontosan hol történt, mikor és mi a passzusban felsorolt további három név azonosítása. Szóba került az Aral-vidéke,<sup>48</sup> ennek tágabb értelmezése (a Szir-darja középső folyásvidékétől az Aralig tartó földek),<sup>49</sup> valamint az Aral-tó és az Ural-folyó közötti terület is.<sup>50</sup> Időben helyezték a történeteket a IX. század első felére,<sup>51</sup> a 840-es ujugur összeomlást követő időszakra,<sup>52</sup> de a IX. század közepe és vége közé is.<sup>53</sup> Ami a besenyőkkel felsorolt további három népet illeti, arról Golden kimutatta, hogy a négy népelnevezés (Bağanák, Yağni, Bağgird, Nükabarda) igazából kettőt takar: az első kettő a besenyőket,

<sup>44</sup> SENGÁ 1992, 506. De csak elsősorban, mert nem egy esetben nem az ujugurokat jelöli a szöveg szerzője a hor névvel (SENGÁ 1992, 506–507).

<sup>45</sup> Kr. u. 932 (ZIMONYI 1998, 134).

<sup>46</sup> A munka nem maradt ránk (HKIF 58, 152. jegyzet).

<sup>47</sup> KMOŠKÓ 2000, 217–218 (Al-Mas‘ūdī).

<sup>48</sup> AGADŽANOV 1969, 129; AGAJANOV 1998, 63; GOLDEN 1972, 58–61; 67–68; GOLDEN 1990b, 352.

<sup>49</sup> PRITSÁK 1975, 214–215; VÁSÁRY 2003, 151–152; SÁNDOR 2011, 287.

<sup>50</sup> RÓNA-TAS 1997, 193–194.

<sup>51</sup> PRITSÁK 1975, 214–215; VÁSÁRY 2003, 151–152; SÁNDOR 2011, 287.

<sup>52</sup> GOLDEN 1972, 58–61; 67–68; GOLDEN 1990b, 352.

<sup>53</sup> AGADŽANOV 1969, 129; AGAJANOV 1998, 63; KUMEKOV 1972, 115.



a további kettő a magyarokat jelöli, a nevek pedig egy arab és egy perzsa alakpárt tartalmazó munkából származhattak.<sup>54</sup> Azonosítása a kutatásban elfogadásra talált, azonban addig (sőt, később is) ezeket a besenyő törzsszövetség komponenseinek is vélték.<sup>55</sup> A helyes azonosításnak pedig nagy jelentősége van, mert olyan harcokról, amelyben részt vettek karlukok, oguzok, kimekek, besenyők és magyarok nem tudunk, csak a IX. század legvégén.

Az események rekonstruálása tehát egyrészt a besenyők szir-darjai szállásterületének axiómáján, másrészt a Maszúdi által közöltekben nyugodott. Azonban az eddigiekből kitűnhetett, hogy a gyanúba vett vidék nem volt a besenyők szállásterülete. Az Ural környéke ugyan valóban a besenyők földje volt, de az nem világos, mikortól. Itt a nehézséget a kronológia okozza, ugyanis nem tudunk a Maszúdinál említett harcokról a IX. század elejére vonatkoztatva. A kutatás döntő többsége elfogadta Golden népnévi azonosítását, amiből az is következik, hogy forrásunkban a besenyők és a magyarok, illetve az oguzok, karlukok és kimekek közötti harcokról van szó. Ez az eseménysor azonban megragadhatatlan a IX. század első felében. Nem véletlen, hogy az események leírását olvasva nem kapunk választ arra, minek következtében történhettek a dolgok aszerint, ahogyan az ezekben a teóriákban megjelenik. Szóba került, hogy az események az Ujgur Kaganátus összeomlásával kialakult új helyzettel magyarázhatóak,<sup>56</sup> azonban ez is csak hipotézis. Természetesen a hatalmi átrendeződéssel járó harcok ugyan analógiákkal valóban igazolhatóak, az azonban nem éppen életszerű, hogy egy oguz–karluk–kimek szövetségnek kell rátámadnia a besenyőkre, hogy azokat szállásaikról kimozdítsa.<sup>57</sup> Így magunk úgy véljük, hogy a IX. század elején/első felében/közepén – az Araltól! – nem történt semmilyen oguz támadás, és ebből következő besenyő elvándorlás az Ural-vidékére. Már Jakubovskij rámutatott, hogy a feltett időpontban a kimekek és a karlukok nincsenek jelen az Aral térségben<sup>58</sup> – következésképpen Maszúdi adatára nem szabad túl feszes történeti összefüggéseket építeni. Olyan események, amelyben egyszerre (vagy közel egy időben) mind az öt nép részt vett, ismereteink szerint csak a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időszakban zajlottak. Éppen ezért a IX. század második felére való datálás már közelíti a legvalószínűbb azonosításhoz: a forráspaszuszban leírtak a számánidáknak a nyugati karluk központ, Taraz elleni 893-as hadjáratával, valamint a karlukok meggyengülése miatt felborult hatalmi egyensúllyal állhat összefüggésben. Ezzel pedig elérkeztünk a „harmadik oguz–besenyő háború” kérdéséhez.

A történetésekről újfent Maszúditól maradt ránk értesítés, aki a következőket jegyezte fel munkájában:

<sup>54</sup> GOLDEN 1975, 21–35. Vö. ZIMONYI 1998, 134–135.

<sup>55</sup> AGADŽANOV 1969, 129; AGAJANOV 1998, 63.

<sup>56</sup> GOLDEN 1972, 59.

<sup>57</sup> Magyar szempontból pedig ez fontos adalék, mert azok a vélemények, amelyek szerint a magyarság 838 körül foglalta el Etelközt (amely itt a Don és az Al-Duna közötti térséget jelenti) éppen az ujgurok bukása és az azt követő hatalmi átrendeződésben – ennek hatásaként a besenyők Volga–Ural-vidékre való vándorlásában – találták meg teóriájuk egyetemes történeti háttérét. Vö. pl. TÓTH 1993, 11–12. „A besenyők megjelenése a volgai magyar haza, Magna Hungaria közelében az egyik fontos tényező lehetett a magyarok elvándorlásában” (TÓTH 1993, 12).

<sup>58</sup> JAKUBOVSKIJ 1947, 51, 24. jegyzet.

„[Megemlékezés Mu'tadid Billáh kalifa uralmáról] *Ebben az esztendőben Iszmáil ibn Ahmad [...] a turkok országába érve azt a városukat foglalta el, amelyet birodalmi székehegyüknek tekintettek, foglyul ejtve a katun-t, a király feleségét, azon kívül foglyul ejtett tízezer törököt és tízenötezret lemészárolt közülük. E király neve állítólag T.nk.s; e név az e vidék felett uralkodó minden egyes király címe volt; nézetem szerint a hazladzsija<sup>59</sup> néven ismeretes két fajtához tartozott.*”<sup>60</sup>

Az események Iszmáil testvére, Naszr halálát követően játszódtak, miután Horászán felett az uralmat átvette 893-ban.<sup>61</sup> A szerző által megadott név a török karluk alakot tükrözi.<sup>62</sup> Maszúdi mellett megemlékezett az eseményekről Tabari, Ibn-al-Aszír, Narszakhí és Barhebraeus (Abu'l-Faradzs) is.<sup>63</sup> Tabari ugyanezt jegyezte fel annyi különbséggel, hogy éppen a turkok karluk azonosítását nem említi.<sup>64</sup> Narszakhí, perzsa történétíró „Buhara története” című munkájában viszont elárulja, hogy a bevett főváros Taraz volt, a támadás tavasszal, március–április környékén zajlott le, és a város ostroma hosszabb időt vett igénybe.<sup>65</sup> Ezzel a párhuzammal gyakorlatilag visszaigazolást nyert Maszúdi azonosítása. Kiegészíti a híradásokat Jákút leírása is, aki a következőket hagyta ránk.

„[Turkistán] *Abu Abbász mondta: Hallottam, hogy Iszmáil ibn Ahmad asz-Számáni, Horászán emíre a következőket beszélt: „Egy esztendőben vagy húszezer muszlim élén portyázó hadjáratot intéztem a turkok ellen. [...] Csak kevesen menekültek meg közülük. Táborukat annak minden tartalmával együtt otthagyni elszaladtak. Másnap reggel táborukba menve, leírhatatlan nagy zsákmányt találtunk benne. Elszállítottuk...”*”<sup>66</sup>

A Jákút által megőrzött történetet Iszmáil ibn Ahmad maga mondja el, s az is világosan kiderül, hogy a számánida uralkodó a törökök ellen indított hadjáratot maga vezette. S bár a 893. évi vállalkozás mellett Iszmáil emír 906-ban is vezetett egy támadást a „turkok országa” ellen,<sup>67</sup> de a 893-as hadjárat „méretei és sikere” inkább amellet szól, hogy Jákút elbeszélése ezzel hozható összefüggésbe.<sup>68</sup>

<sup>59</sup> HKIF 57, 145. jegyzet: A népnév a török *qarluq* (karluk) alakot tükrözi. Vö. PRITSÁK 1951, 270, 1. jegyzet; 289; ZIMONYI 1998, 137; 36. jegyzet.

<sup>60</sup> HKIF 57; KMOŠKÓ 2000, 204.

<sup>61</sup> HKIF 57, 141. jegyzet.

<sup>62</sup> HKIF 57, 145. jegyzet.

<sup>63</sup> HKIF 60, 161. jegyzet. Vö. ZIMONYI 1990, 170; GOLDEN 1992, 193, 22. jegyzet; ZIMONYI 1998, 135–136.

<sup>64</sup> HKIF 60.

<sup>65</sup> FRYE 1954, 86–87. Vö. PRITSÁK 1951, 289; ZIMONYI 1990, 170; ZIMONYI 1998, 137.

<sup>66</sup> HKIF 74.

<sup>67</sup> Ibn al-Aszír adatát idézi ZIMONYI 1998, 139. Röviden, de hasonlóan megemlékezik ugyanerről Hamadáni is (ZIMONYI 1998, 137–138).

<sup>68</sup> ZIMONYI 1990, 172; ZIMONYI 1998, 139. Így gondolta Molnár Ádám is, bár maga nem is számolt azzal, hogy Iszmáil 906-ban is vezetett egy katonai vállalkozást „a turkok országa és Daylam vidéke néhány helyisége” ellen (MOLNÁR 1993, 25). Zimonyi citálta még Muqaddaszi adatát is, aki szerint „Dih Nijakath egy kis város. (...) Nagyon nagy volt, de amikor Iszmáil ibn Ahmad meghódította a vidéket, elvesztette jelentőségét” E város után Tarazt írja le, amely megerősíti Narszakhí információit, aki elmondja, hogy az ostromlott város Taraz volt. Ennek a hadjáratnak azonosnak kell lennie azzal, amit Tabari és Maszúdi ír le 893 alatt (ZIMONYI 1990, 172).

A két Maszúdi-passzus tehát arra mutat, hogy az ujugrok bukása utáni új status quo fél évszázad után felborult, a karlukok hatalma meggyengült Közép-Ázsia nyugati felén, és harcok kezdődtek az „örökség”-ért a térség további szereplői, a kimekek, oguzok és besenyők között. A kimekek ekkor önálló birodalmat alapítottak,<sup>69</sup> míg az oguzok rátámadtak nyugati szomszédaikra, a besenyőkre, s kiterjesztették hatalmukat az egész Kazak-steppe középső területére.<sup>70</sup> Az oguzok besenyők elleni támadására 893–894 körül kerülhetett sor.<sup>71</sup> Ezzel állhat összefüggésben a DAI 37. fejezetének értesítése, mely szerint a besenyőket az oguzok – kazár szövetségben – elűzték a Volga–Ural vidéki szállásterületeikről.<sup>72</sup> A besenyők átkelése a Volgán hozzávetőlegesen 894-re tehető.<sup>73</sup> Ezt erősíti az események időrendje is, hiszen a számánidák karlukok elleni támadása 893-ban volt, míg az oguzok besenyő szállásterületre irányuló fellépése valamikor ugyancsak ez idő tájt következett be. Egy másik, igen elterjedt teória azonban nem ebben a konstellációban látta a történéseket.

Györffy György szinte minden elemében új megközelítést javasolt az események lefolyását és azok hátterét illetően. Nézte szerint a számánidák 893-as támadása és a DAI 37. fejezetének értesítései összefüggenek, de nem úgy, ahogyan azt maga az Aral környéki eseményeket megörökítő Maszúdi tudja. Györffy úgy látta, hogy bár Taraz elfoglalása tény – ezt tudjuk Narszakhí leírásából, azonban a „turkok” elleni hadjárat nem azonos a Taraz ellenivel. Azaz szerinte a párhuzamos offenzíva keleti szárnya támadta a nyugati karluk központot, a nyugati szárny pedig a „turkokat”, amely elnevezés az oguzokat takarta. Az azonosítás – úgy tűnik – annyin nyugodott, hogy a szláv forrásokban az oguz törzseket nevezik torkoknak (торк),<sup>74</sup> mely forma a turk/türk népnév visszaadása. Györffy szerint tehát Maszúdi tévesen azonosította a két számánida táma-

<sup>69</sup> A muszlim források a IX. század vége és a X. század eleje közötti időből tájékoztatnak arról, hogy a kimekek uralkodója a kagán – azaz a törzsszövetségből a birodalom szintjére való emelkedés erre az időre tehető (KUMEKOV 1972, 116).

<sup>70</sup> ZIMONYI 1990, 174–175; ZIMONYI 1998, 136; 143. Újabban ZIMONYI 2014, 287, továbbá PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 21–22. Könnyen lehet, hogy a karlukok, oguzok és kimekek közötti „hatalmi egyensúly” nem is a karlukok számánida támadás miatti meggyengülésével jött létre, hanem már valamivel korábban is fenn állhatott – ezt rögzíthette Jakúbi a már idézett, s 891-re befejezett művében. Ennek tükrében viszont a muszlim hadjárat éppen ennek az egyensúlyi helyzetnek a felborulásával és az oguzok és kimekek megerősödésével végződött.

<sup>71</sup> GOLDEN 1990b, 352; VÁSÁRY 2003, 152.

<sup>72</sup> MORAVCSIK 2003, 167.

<sup>73</sup> Az események időrendje erősen torlódik. A DAI 37. fejezete ugyanis a besenyők elleni oguz (és kazár) támadást „ötven évvel ezelőtt” adja meg, viszont a Volgától nyugatra fekvő, új besenyő területről a bazileosz úgy nyilatkozott, hogy „*urái ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje*” (MORAVCSIK 2003, 167). Magyarázták az öt év különbséget szövegromlással és két egymást követő besenyő–magyar háborúval is. Róna-Tas az el-  
lentmondást úgy oldotta fel, hogy feltételezte: (mivel az államkormányzati mű szerkesztése 948–952 között zajlott, így) bizonyos részek hamarabb, mások később készülhettek el. Ennélfogva az első helyen a szöveg csak nagyjából, „úgy ötven éve” adja meg az új szálláshelyre való érkezés idejét, ezzel szemben az ötvenötöt a szöveg végső szerkesztésekor írhatták be, mint pontos adatot (RÓNA-TAS 1997, 197). Az így keletkező 893–897 közötti időszakra rimel a számánida támadást követő besenyők ellen indított offenzíva, amely a 893 tavaszi karluk vereség után kezdődhetett – valószínűleg még ugyanabban az évben, 893-ban (RÓNA-TAS 1997, 252). Ezt követhette a besenyők Volgán való átkelése.

<sup>74</sup> CROSS – SHERBOWITZ-WETZOR 1953, 244, 90. jegyzet.

dást.<sup>75</sup> Emellett Györffy felvetette, de semmivel nem támasztotta alá, hogy „*az úzok kimozdításában része lehetett az északkelet felől támadó kimek-törököknek is*”. A megvert oguzok „*állatállományuk nagy részének elvesztése után, a sztyepp iratlan törvényei szerint nyugati szomszédaikra, a besenyőkre rontottak*”.<sup>76</sup> A támadás fő okaként az elveszett állatállomány pótlását jelölte meg – a besenyők lábasjóságbán való gazdagsága pedig „közismert volt”.<sup>77</sup> A koncepció így végső soron egy láncreakcióként tekint a magyar honfoglalásra és előzményeire: a megtámadott oguzok rázúdulnak a besenyőkre, azok pedig a magyarokra.<sup>78</sup>

Györffy felfogása azonban számos ponton kifogásolható. Az világos, hogy Maszúdi értesítéseihez illeszkednek a DAI-ban megőrzött információk. Már Kmoskó Mihály felhívta rá a figyelmet, hogy az oguz törzseknek a besenyők ellen indított hadjárata valahogy összefügg Iszmáil, buharai emírnék a karlukok ellen 893-ban viselt hadjáratával, amely Taraz városának, a karluk fejedeleme fővárosának elfoglalásával ért véget.<sup>79</sup> A muszlim források leírásai egy irányba mutatnak, azok pedig a nyugati karluk uralkodó elleni számánida támadásról hagytak ránk adatokat. A hadjárat két felé való bontása tehát indokolatlan és inkább azért volt ennek feltételezésére szükség, mert így lehetett megmagyarázni és alátámasztani annak feltételezését, hogy a türk név alatt az oguzokat kell értenünk. Itt azonban egyértelműen nem erről van szó – a passzusban a türk népnév csak, mint gyűjtőfogalom jelenik meg, amely a muszlim irodalomban bármelyik nomád, török népet illethette<sup>80</sup>, és a párhuzamos helyekből kitetszik, hogy itt a karlukokat jelöli. Ami a kimekek szerepét illeti, a koncepcióba való bevonásukat aligha indokolhatta más, mint hogy Maszúdi említi őket az Aral környéki harcok kapcsán. Az oguzok elleni fellépésükre azonban nincsen semmilyen bizonyíték. Az állatállományban esett állítólagos kár hangsúlyozása sem lehet más, mint a számánidák turkoktól szerzett hadizsákmányának magyarázata.

Ennek ellenére Györffy koncepciója komoly hatást gyakorolt a kutatásra – ettől kezdve igen gyakran a magyar honfoglalás eseménysorát előidéző besenyő migráció kiváltó okát az oguzok elleni számánida támadásban jelölték meg. Ehhez még azonban

<sup>75</sup> GYÖRFFY 1984, 582.

<sup>76</sup> GYÖRFFY 1984, 582. Ugyanezen nézete már korábban is megfogalmazódott. Vö. GYÖRFFY 1971, 283; GYÖRFFY 1977a, 25–26, annyi különbséggel, hogy a támadó számánida emír „Ibrahim”-ként tűnik fel, továbbá GYÖRFFY 1977b, 125–127.

<sup>77</sup> GYÖRFFY 1984, 584.

<sup>78</sup> GYÖRFFY 1984, 584. A magunk részéről nem kívánunk állást foglalni a magyar honfoglalás tervezettségének vagy elrendeltségének kérdésében. Mindössze jelezzük, hogy Vajda László tanulságos dolgozata megkérdőjelezi a népvándorlási hullámok eddig elfogadott menetrendjének jellegét, nevezetesen, hogy a keletről induló vándorlások szükségszerűen, hullámként gyűrűznek tovább nyugatra, újra és újra legyőzve a soron következő népeket. Vö. VAJDA 1995.

<sup>79</sup> KMO SKÓ 1927, 155. Azaz a Maszúdi által említett Aral menti harcok, amelybe az oguzok, karlukok és kimekek is belesodrótak jelentheti azt a hiányzó láncszemet, amely összefüggésbe hozza a besenyők elvándorlását és Iszmáil számánida emír karlukokon aratott győzelmét. Vö. ZIMONYI 1990, 169; HKIF 58, 154. jegyzet.

<sup>80</sup> ZIMONYI 1998, 137. Emellett Molnár Ádám felhívta a figyelmet arra a kézenfekvő magyarázatra is, hogy a „türk” népnév használata a karlukokra nem meglepő, hiszen területüket korábban a nyugati türkök bírták, így azok nevét átvitték a karlukokra is (MOLNÁR 1993, 15).

azt is hozzá kell tenni, hogy további, kevert-álláspontok is megfogalmazódtak, amelyek innen is, onnan is merítettek.<sup>81</sup>

Más vélemények, amelyek nem számoltak Maszúdi két értesítésének összefüggéseivel, sőt magával a számánida hadjárat történeti következményeivel sem, úgy értékelték, hogy az addig a IX. század közepére keltezett Aral környéki harcokat időben követi a DAI adata, mint az oguz és a besenyő történelem újabb állomása. Ez utóbbi lenne a „negyedik oguz–besenyő háború”. Ennek értelmében az oguzok először egy karluk és kimek szövetség részeként elűzték a besenyőket az Aral vidékéről a IX. század első felében, majd kazár szövetségben a Volga–Ural területéről is elvándorlásra kényszerítették a besenyők törzseit – valamikor a IX. század végén, de a magyar honfoglalás előtt. Láthattuk azonban, hogy az események nem ilyen időrendben követik egymást. Maszúdi adata az Aral menti háborúról nem a IX. század közepére, hanem annak végére helyezhető, de az oguz–kazár szövetség is magyarázatra szorul.

Zimonyi István mutatott rá ugyanis, hogy a DAI említette oguz–kazár szövetség csak abban az esetben lenne érthető, ha a kazároknak érdekükben állt volna a besenyők elűldözése szállásaikról. Ez azonban veszélyeztette volna a Kazár Kaganátus területén áthaladó, a Volga, Don és Dnyeper mentén húzódó fő kereskedelmi utak biztonságát és kazár ellenőrzését. Mivel ezek forgalma a kazárok legfontosabb bevételi forrását képezte és a „Pax Chazarica” fenntartása egyértelmű kazár prioritás volt, Zimonyi szerint valószínű, hogy a császár híradásának ezt a részét a bizánci diplomácia „*divide et impera*” gyakorlatának megfelelően dolgozta át, és a valóságban nem volt az oguzok és a kazárok között semmiféle besenyő-ellenes szövetség.<sup>82</sup> A felvetést nem csak a történeti valószínűség támasztja alá. Zimonyi utal Györffy észrevételére, aki a szintén a DAI-ban leírt, és a magyarok háta mögött kötetett besenyő–bolgár szövetséget értékelte hasonlóan.<sup>83</sup> Azaz egy alkalmi, mindkét fél számára előnyös, de *ad hoc* katonai együttműködést VII. Konstantin császár a bizánci kormányzati gyakorlatnak megfelelően egy tervszerű, katonai-diplomáciai szintű együttműködésnek festette le. A bolgárok magyarok elleni támadásáról beszámol Georgiosz Monachosz (azaz György barát krónikájának folytatása)<sup>84</sup> és a Fuldai Évkönyvek is,<sup>85</sup> azonban egyik sem említi a bolgár–besenyő szövetséget.

<sup>81</sup> Így pl. KRISTÓ 1980, 171. Ehhez hasonlóan Kristó Gyula egyetemi tankönyvének belső borítóján lévő térképen az látható, hogy az arab támadás az úzokat (oguzokat) éri – igaz viszont, hogy később már a karlukok elleni támadásról van szó (KRISTÓ 1998, 48). Pálóczi Horváth András arról írt, hogy a számánidák az oguzokat támadják meg, de nem választja ketté Iszmáil hadjáratát egy Taraz és egy turkok elleni fellépésre. Az oguzokat a kimekek is megtámadták, akik a kazárokkal szövetkezve elűzték a besenyőket (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 11). Később azonban Pálóczi Horváth András nem tartotta fenn véleményét – 2014-ben már azt írta, hogy a számánida támadás „türkjei” a karlukok voltak – de megjegyzi, hogy „*korábban egyes kutatók az úzokkal azonosították a megtámadott népet, mintán a türk népnév rájuk is vonatkozhat*” (PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 21); Pálóczi Horváth az új kutatások tükrében immár joggal írta, hogy a számánidák karlukok elleni fellépésén túl „*arra vonatkozóan nem találunk adatot a forrásokban, hogy a számánidák az oguzokat is megtámadták volna, sem arra, hogy a karlukok nomád szomszédjaik rovására pótolták volna állatállományukat*”. Az oguzok szállásterülete Taraz városától egyébként is több száz km-re nyugati irányba kezdődött (PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 21–22)” Sándor Klára is úgy látta, hogy a számánida támadás a karlukok mellett az oguzokat is érte, akik „elveszett javaikat” pótolták a besenyők elleni támadással (SÁNDOR 2011, 287).

<sup>82</sup> ZIMONYI 1998, 131–132.

<sup>83</sup> GYÖRFFY 1986, 36. Vö. ZIMONYI 1998, 132.

<sup>84</sup> Vö. MORAVCSIK 1984, 60–61, 64; HKIF 149.

Így az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy amikor Simeon értesült a besenyők magyarok elleni támadásáról, kihasználta a kedvező alkalmat, és megtámadta a magyarokat.

Zimonyi véleményéhez közelítenek azok az álláspontok, amelyek szintén megkérdőjelezik egy besenyő-ellenes oguz–kazár szövetség történetiségét. Így például felvetődött, hogy a bazileosz adata voltaképpen csupán egy alkalmi együttműködést örökített meg, amit az magyaráz, hogy az oguzok által előidézett migrációt a kazároknak nem volt módjuk visszafordítani, így kénytelenek voltak fellépni ellene. Azaz nem tudatos szövetségi politika eredménye a kazár–oguz együttműködés, csupán egy kényszer szülte reakció a kazárok részéről.<sup>86</sup> Györffy szerint pedig „*valószínű, hogy a besenyők a kazárok ellen viselt, szinte évenként ismétlődő hadjáratukon vettek részt, amikor a váratlan új támadás érte őket*”.<sup>87</sup> Azaz a katonai együttműködést csak Konstantin látta bele az eseményekbe. Ezektől függetlenül számosan elfogadták a kazár–oguz szövetség történetiségét.<sup>88</sup>

## Összefoglalás

Magunk tehát úgy látjuk, hogy a tárgyalt négy oguz–besenyő háborúból mindössze egy, a „harmadik” igazolható biztosan. A 893-as számánida támadást követően az oguzok valóban elfoglalták a besenyők korabeli területét a Volga–Ural vidékén. Azonban az „első” háború megtörténte – bár lehetősége mérlegelhető – bizonyíthatatlan, a „második” összezsapás csak történeti konstrukciónak tűnik, míg a „negyedik” konfliktus mindent összevetve létszerűdenek hat – legalábbis ahogyan arról a DAI minket tájékoztat. Ezek tükrében csak annyit mondhatunk, hogy a VIII. század harmadik negyedében a mai Mongóliából nyugatra vándorló oguzok útja érinthette a besenyők Felső–Írtis vidéki szállásterületét, de egyelőre ezt minden kétséget kizáróan igazolni nem lehet. A besenyők a IX. század elejére elérhették az Ural-folyót, de a Szir-darja régiójában sem korábban, sem ekkor nem tartózkodtak. A IX. század legvégéig nem tudunk összezsapásokról az oguzok és a besenyők között, azonban 893–894-ben egyértelműen adatolható a terjeszkedő oguzok besenyők elleni fellépése. Hogy ezután közvetlenül lett volna egy kazár–oguz koalíció a besenyők ellen, valószínűtlen. Minden bizonnyal a DAI adata az oguzok támadásának következményeiről tartott fenn információkat, amikor is a kaganátus gyakorlatilag „elszenvedte” a besenyők Volgán való átkelését, ami egyben a Pax Chazarica végét is jelentette.

<sup>85</sup> Vö. GOMBOS 1937, I, 132–133; HKIF 190.

<sup>86</sup> PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 22, 62.

<sup>87</sup> GYÖRFFY 1984, 584. Ibn Rusztánál maradt fenn, hogy a kazárok „*a besenyők ellen minden esztendőben portyázó háborút indítanak*” (KMOŠKÓ 1997, 204). Golden sem írja le konkrétan a szövetség meglétét, csak a besenyők elvándorlásának előidézőiként említi az „oguzokkal való konfliktust” és a „kazárok nyomását” amelyek gyakorlatilag összeadódtak (GOLDEN 1992, 265).

<sup>88</sup> Így pl. PRITSÁK 1975, 217; LIGETI 1986, 382; GOLDEN 1990a, 272; AGAJANOV 1998, 64; VÁSÁRY 2003, 152; RÁSONYI 2004, 263–264, 271.

# Felhasznált források és szakirodalom

## FORRÁSOK

- BERTA 2004 Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok...* A türk és uigur rovás-írási emlékek kritikai kiadása. Szeged, 2004.
- CROSS – SHERBOWITZ WETZOR 1953 *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text.* Szerk. Samuel Hazzard Cross, Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. Massachusetts, 1953.
- FRYE 1954 Frye, Richard N: *The History of Bukhara.* Translated from a Persian Abridgment of the Arabic Original by Narshakhī Richard N. Frye. Cambridge–Massachusetts, 1954.
- GOMBOS 1937 Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* [A–C] Tom. I. Budapest, 1937.
- GÖCKENJAN – ZIMONYI 2001 Hansgerd Göckenjan, István Zimonyi: *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter: die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hudud al-'Alam, al-Bakri und al-Marwazi).* Wiesbaden, 2001.
- GYÖRFFY GY. 1986 *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai.* Sajtó alá rendezte: Györffy György. Budapest, 1986.
- HKÍF 1995 *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995.
- KMOSKÓ 1997 Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről.* Földrajzi irodalom I/1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Budapest, 1997.
- KMOSKÓ 2000 Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről.* Földrajzi irodalom I/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Budapest, 2000.
- LIU 1958 Liu, Mau-Tsai: *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe).* I. Buch (Texte) Wiesbaden. 1958.
- MARTINEZ 1982 Martinez, Arsenio P: *Gardizi's two chapters on the Turkes.* Wiesbaden, 1982.
- MINORSKY 1937 Hudūd al-Ālam. *The Regions of the World.* Translation by V. Minorsky. London, 1937.

- MINORSKY 1942 *Sharaf al-Zamán Táhir Marwazī on China, the Turks and India.* Arabic text (circa A. D. 1120) with an English translation and commentary by V. Minorsky. London, 1942.
- MINORSKY 1948 Minorsky, Vladimir F: Tamīm ibn Bahr's Journey to the Uyghurs. *Bulletin of the School of Oriental Studies* 12 (1948) 275–305.
- MORAVCSIK 1984 *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Moravcsik Gyula. Budapest, 1984.
- MORAVCSIK 2003 Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása.* A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- SIMON R. 2007 Ibn Fadlán: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról.* Arab eredetiből fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Simon Róbert. Budapest, 2007.
- SZAKIRODALOM
- AGADŽANOV 1969 Agadžanov, S. G: *Očerki istorii oguzov i turkmen Srednej Azii IX–XIII. vv.* Ašhabad, 1969.
- AGAĴANOV 1998 Agajanov, S. G: The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak. In: *History of Civilizations of Central Asia.* Vol. IV/1. The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century: the historical, social and economic setting. Szerk. M. S. Asimov, C. E. Bosworth. Paris, 1998.
- BACOT 1956 Bacot, Jaques: „Reconnaissance en Haute Asie Septentrionale par cinq envoyés ouïgours au VIII<sup>e</sup> siècle”. *Journal Asiatique* 244 (1956) 137–153.
- BARTHA 1984 Bartha Antal: Az ősmagyarok a délorosz sztyeppen. In: *Magyarország története I/1.* Előzmények és magyar történet 1242-ig. Második rész (A magyar nép őstörténete) II/2. Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1984.
- BARTHOLD 1956 Barthold, W: History of the Semirechyé. In: W. Barthold: *Four Studies on the History of Central Asia.* Leiden, 1956. 73–166.
- BOSWORTH 1990 Bosworth, Clifford Edmund: Karluk. In: *Encyclopaedia of Islam.* 4. Vol. Iran–Kha. Leiden, 1990. 658–659.
- CHAVANNES 1903 Chavannes, Edouard: *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux.* St. Petersburg, 1903.
- CZEGLÉDY 1949 Czeplédy Károly: A karluk törzsek nevei. *Magyar Nyelv* 45 (1949) 164–168.



- CZEGLÉDY 1950 Czeplédy Károly: Új adat a besenyők történetéhez. *Magyar Nyelv* 46 (1950) 361–362.
- CZEGLÉDY 1954 Czeplédy Károly: *IV–IX. századi népmozgalmak a steppén* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 84). Budapest, 1954.
- CZEGLÉDY 1956 Czeplédy Károly: Kangarok és zavarok. *Magyar Nyelv* 52 (1956) 120–125.
- CZEGLÉDY 1963 Czeplédy Károly: A régi török törzsszövetségek numerikus felosztásának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 59 (1963) 456–461.
- CZEGLÉDY 1969 Czeplédy Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugáig*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Budapest, 1969.
- CZEGLÉDY 1985 Czeplédy Károly: Árpád és Kurszán (Az Árpád-ház megalapításához) In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest. 1985. 113–128.
- DOBROVITS 2003 Dobrovits Mihály: A türk hatalom utolsó évtizede. *Antik Tanulmányok* 47 (2003) 311–317.
- DOBROVITS 2006 Dobrovits Mihály: Törkök és magyarok a sztyeppén. *Eleink* 5 (2006) 31–43.
- ECSEDY 1979a Ecsedy Ildikó: Selyemvaluta és mandarintekintély (A kínai külkereskedelem az első évezredben). In: *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16. Budapest, 1979. 36–52.
- ECSEDY 1979b Ecsedy Ildikó: Kereskedelem és háború a VI. századi türk–kínai kapcsolatokban. In: *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16. Budapest, 1979. 78–112.
- ECSEDY 1980 Ecsedy Ildikó: A Contribution to the History of Karlucs in the T'ang Period. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1980) 23–37.
- GIBB 1970 Gibb, H. A. R: *The Arab Conquests in Central Asia*. New York, 1970.
- GOLDEN 1972 Golden, Peter B: The Migrations of the Oğuz. *Archivum Ottomanicum* IV (1972) 45–84.
- GOLDEN 1975 Golden, Peter B: „The People Nūkarda”. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 1 (1975) 21–35.
- GOLDEN 1990a Golden, Peter B: The peoples of the south Russian steppes. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Szerk. Denis Sinor. Cambridge, 1990. 256–284.
- GOLDEN 1990b Golden, Peter B: The Karakhanids and early Islam. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Szerk. Denis Sinor. Cambridge, 1990. 343–370.

- GOLDEN 1992 Golden, Peter B: *An Introduction to the History of the Turkic People*. Wiesbaden, 1992.
- GOLDEN 2000 Golden, Peter B: Toghużghuz. In: *Encyclopaedia of Islam*. Vol. 10. 2000. 555–557.
- GROUSSET 1970 Grousset, Rene: *The Empire of the Steppes. A History of Central Asia*. New Jersey, 1970.
- GYÖRFFY 1971 Györffy György: *A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez*. Történelmi Szemle 14/3–4 (1971) 281–288.
- GYÖRFFY 1977a Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- GYÖRFFY 1977b Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András. Budapest, 123–156. 1977.
- GYÖRFFY 1984 Györffy György: A magyar honfoglalás lefolyása. In: *Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Harmadik rész (Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig) III/1. Szerk. Bartha Antal. 1984. 577–605.
- HAMILTON 1962 Hamilton, James R: Toquz-oyuz et On-uygur. *Journal Asiatique* 250, (1962) 23–63.
- HARMATTA 1995 Harmatta János: Egy szaszanida arany pecsétgyűrű felirata. In: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. Szerk. Bálint Csanád. Szeged, 1995. 342–348.
- HATHÁZI 2005 Hatházi Gábor. *Sírok, kincsek, rejtélyek*. Híres középkori régészeti leletek Kiskunhalas környékén. Halasi Albumok 7. Kiskunhalas, 2005.
- JAKUBOVSKIJ 1947 Jakubovskij, Aleksandr: Voprosy etnogeneza turkmen v VIII–X vv. *Sovetskaja Etnografija* 3 (1947) 48–54.
- KLJAŠTORNYJ 1964 Kljaštornyj, S. G: *Drevnetjurskie runičeskie pamjatniki kak istočnik po istorii Srednej Azii*. Moskva, 1964.
- KLYASHTORNY 1982 Klyashtorny, S. G: The Terkhin Inscription. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1982) 335–366.
- KMOSKÓ 1927 Kmoskó Mihály: Gardízi a törökökről. *Századok* 61 (1927) 149–171.
- KRISTÓ 1980 Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.
- KRISTÓ 1998 Kristó Gyula: *Magyarország története (895–1301)*. Budapest, 1998.

- KUMEKOV 1972 Kumekov, Bulat: *Gosudarstvo kimakov IX–XI vv. Po arabskim istočnikam*. Alma-Ata. 1972.
- KURAT 1937 Kurat, Akdes Nimet: *Peçenek tarihi*. Istanbul, 1937.
- LIGETI 1986 Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986.
- MARQUART 1898 Marquart, Joseph: *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften*. Leipzig, 1898.
- MARQUART 1914 Marquart, Joseph: „Über das Volkstum der Komanen”. In: *Osttürkische Dialektstudien*. Szerk. W. Bang, J. Marquart. Berlin. 1914. 25–238.
- MIQUEL, 1975 Miquel, Andre: *La géographie humaine du monde musulman. Jusqu’au milieu de 11e siècle. Géographie arabe et représentation du monde: la terre et l’étranger*. Vol. 2. Paris, 1975.
- MOLNÁR 1993 Molnár Ádám: *Időjárás-varázslás Belső-Ázsiában*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 21. Budapest, 1993.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1989 Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. [Budapest], 1989.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2014 Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon*. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. Budapest–Piliscsaba, 2014.
- PELLIOT 1949 Pelliot, Paul: *Notes sur l’histoire de la Horde d’Or. Suivies de Quelques noms turcs d’hommes et de peuples finissant en „ar”*. Paris, 1949.
- PRITSAK 1951 Pritsak, Omeljan: *Von den Karluk zu den Karachaniden*. Sonderdruck aus Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Band 101. 1951. 270–300.
- PRITSAK 1952 Pritsak, Omeljan: The Decline of the Empire of the Oghuz Yabghu. *Journal Article in Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States* 2 (1952) 279–292.
- PRITSAK 1953 Pritsak, Omeljan: Der Untergang des Reiches des Oğuzischen Yabghu. In: *Fuad Köprülü armağan mélanges Fuad Köprülü*. Istanbul, 1953. 397–410.
- PRITSAK 1975 Pritsak, Omeljan: The Peçenegs: A case of social and economic transformations. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 1 (1975) 211–237.
- PRITSAK 1981 Pritsak, Omeljan: *Studies in Medieval Eurasian History*. London, 1981.

- PRITSÁK 1982 Pritsak, Omeljan: The Polovcianas and Rus. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2, (1982) 321–380.
- RÁSONYI 2004 Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál.* [Budapest], 2004.
- RÓNA-TAS 1983 Róna-Tas András: Újabb adatok a kazár népnév történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 85 (1997) 126–133.
- RÓNA-TAS 1997 Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* Budapest, 1997.
- RÓNA-TAS 1999 Róna-Tas András: *Honfoglalás és népalakulás a középkori Euráziában. Kitajok, avarok, magyarok.* [Budapest], 1999.
- SÁNDOR 2011 Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunbogyomány – Rénszarvas vagy csodaszarvas?* Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Budapest, 2011.
- SENGA 1992 Senga Toru: A besenyők a 8. században. *Századok* 126 (1992) 503–516.
- SENGA 1993 Senga Toru: A magyar alacs szó létrejöttének történeti háttéréhez. *Magyar Nyelv* 89 (1993) 328–336.
- SENGA 1996 Senga Toru: A T'ung-tien híradásai a közép-eurázsiai népekről. In: *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel II.* Főszerk. Györffy György. Szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest, 1996. 35–48.
- SENGA 1997 Senga Toru: Megjegyzések a kimekek törzsszövetségének kialakulásához. *Antik Tanulmányok* 41 (1997) 175–193.
- TÓTH 1993 Tóth Sándor László: A magyarok „etelközi honfoglalása”. *Acta Historica* 98 (1993) 3–14.
- VAJDA 1995 Vajda László: A népvándorlások kérdéséhez. *Századok* 129 (1995) 107–143.
- VÁSÁRY 2003 Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története.* [Második, átdolgozott kiadás] Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. A sorozatot szerkeszti Zimonyi István. Budapest, 2003.
- VÖRÖS 2005 Vörös Gábor: A besenyő nyelv konstantinusi emlékei. Megjegyzések a besenyők nyelvéhez és korai történetéhez. In: *Függőkert – Orientalisztikai tanulmányok* 2. Szerk. Csirkés et al. Budapest, 2005. 231–258.
- ZIMONYI 1990 Zimonyi István: *The origins of the Volga Bulgars.* Studia Uralo – Altaica 32. Szeged, 1990.
- ZIMONYI 1998 Zimonyi István: A besenyők nyugatra vándorlásának okai. *Acta Historica* 106 (1998) 129–144.

- ZIMONYI 2005      Zimonyi István: *Muszlim források a bonfoglalás előtti magyarokról*. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 2005.
- ZIMONYI 2014      Zimonyi István: The Chapter of the Jayhānī-tradition on the Pechenegs. In: István Zimonyi: *Medieval Nomads in Eastern Europe. Collected Studies*. Szerk. Victor Spinei. București–Brăila, 2014. 287–301.

## Abstract

### The Oghuz–Pecheneg Battles in the VIII–IX Century

With the collapse of the Türk Khaganate II there formed a new geopolitical situation in the Eurasian region controlled by the former empire: in the east from Altay the Uyghur taking on the Türk legacy consolidated power, while in the west new nomadic powers – Kharluks, Kimeks, Oghuzs and Pechenegs – were establishing their power on the ruins of the former Western Türk Empire. We know some hypothetical conflict between the Pechenegs and Oghuzs in this period. But I myself have the opinion that the most of the supposed wars between Oghuz and the Pechenegs cannot be proved with adequate certainty. Perhaps the Oghuz might have had a role in making the Pechenegs in the middle of the VIII century leave their settlement in the Upper Irtysh area. However, neither in the first half of the IX century, nor in the middle we have no data on the battles between the Oghuz and Pechenegs. These hypothetical conflicts result from the inaccurate geographical localization and interpretation of certain sources. On the contrary of this, the Oghuz occupation of Volga–Ural area occupied by the Pechenegs is certain to be recorded and dated in 893–894. It is unlikely, however, that the Oghuz offensive against the Pechenegs was carried out in alliance with the Khazars – the Khazars probably played only a passive participant role in the birth of Oghuz great power.